

Iisraeli rahva ajalugu I

Ermo Jürma

PERIOOD	AEG	SÜNDMUSED	NIMESID
I Nomaadlik eelaeg	- 13. saj	Esiisad, Egiptusest vabanemine, Siinai	Aabram-lisak-Jaakob, 12 suguharu, Mooses
II Kohtumõistjad	12. - 11. saj	Maaletulek, Kohtumõistjad	Joosua, Simson, Saamuel
IV Kuningriik	ca 1000	Kuningriigi tekkimine	Saul, Taavet / Saalomon
	926	Kuningriigi lõhenemine	Rehabeam / Jerobeam I
	722	Samaaria langus	
	622	Joosija usupuhanne	Joosija
IV Vangipõlv	597	Juuda vallutamine	Nebukadnetsar
	587	Jerusaalemma langus	
V Vangipõlvejärgne aeg	539 -	Pärsia ülevõim	Küüros
	520 - 515	Teise templi ehitus	Serubbaabel
	420	Juutluse reformimine	Esra
	332 - 65	Hellenistlik aeg	Aleksander Suur
	168 - 164	Makabid	
	63 -	Rooma ülevõim	
	20eKr-64pKr	Kolmanda templi ehitus	Herodes

1. Ajalugu

- Kristlik ajamõiste lineaarne - algus ja ots, lähtekoht ja eesmärk
- Ajalooteadus rekonstrueerib möödunud
- **Allikad:** kirjalikud dokumendid ja arheoloogilised leiud.
- Ajalooline - on kirjalikke jälgi, eelajalooline - on vaid (arheoloogilisi) leide
- "topelt-ajalugu" = segu ajalooline + usuline

1. Ajalugu

- Iisrael jagas arusaama, et igal rahval on oma jumal, teiselt poolt tunnistas ta üht Looja-Jumalat.
- Iisrael uskus, et ajalugu juhib Jumal. IRA saab taustaks teiste rahvaste ajaloole
- Jeesuse tulek jaotub aja kaheks: eKr ja pKr

2. Iisrael

- Nimi „Iisrael“ 1Ms 32:29; 1Ms 35:10; Ho 12:4b,5
- Iisrael on Jaakobi aunimi
- Jaakob on 3. isik patriarhide reas
- Tema 12 poega said suguharude esiisaks, nende tervikut tähistab VT „Iisrael“
- Ühendab heebrea keel, üks usk, keskne pühamu
- Piiblis pikk eellugu alates Adamast
- Piibli-väline esinemine on 13. saj eKr Egiptuses

3. Rahvas

Rahvast iseloomustab:

- ühine keel,
- kooselu ühes piirkonnas,
- teatud ühine poliitiline käitumine.

4. Iisraeli naaberrahvad

- Viljakas Poolkuumaa (kaart 8).
äärtel asusid Ühejõemaa Egiptus ja Kahejõemaa Mesopotaamia.
keskele jäi Palestiina.
- Juudid ütlesid: Jeruusalemm on maailma keskpunkt ja ei mõelnud seda mitte ainult geograafiliselt.

Väike-Aasia

Egiptus Jeruusalemm Mesopotaamia

Lõuna-
Araabia

4.1. Egiptus

- Piiblis Egiptus üle 750, vaarao üle 250.
- Egiptus asub Niilusel (6671 km).
- 96% kõrb, 4% kultuurmaal elab 99%
- Maa jaotub Ülem- ja Alam-Egiptuseks.
Troopiliste vihmade järjel igal aastal üleujutus.

4.1. Egiptus

Rahvas

- egiptlased, lõunas nuubialased, läänes liibüalased

Keel

- hami keel ja kohalikud. 6.-5. saj eKr pärsia keel. Kristlaste kirjakeeleks kohti keel.

Kiri

- hieroglüüfid, „pühad märgid“, 400-500 märki. Raidkiri, kursiivkiri
- Dešifreeris J. F. Champollion 1822

4.1. Egiptus

Religioon

- palju jumalaid
- looduse juurde: *Nut* – taevajumalanna; *Geb* – maajumalanna; *Hapi* – Niiluse üleujutuse jumal; *Amun* – looduse elujõu jumal.
- ideaalsete väärtuste juurde: tõe, õigluse ja hea korra; õppimise ja käsitöö;
- *Osiris* – lootuse elule pärast surma
- Jumalate ~loomad: Apis-härg, libis-lind, kajakas, kass
- Jumalad korrastati „perekonnaks“.

4.1. Egiptus

- 12. saj Echnaton Päikese-jumala Re ainukultust
- Jumalateenistus suurtes templites, jumalate elu kujutati nagu inimeste elu.
- Vaarao oli kõigi jumalate ülempreester. Teda asendasid kohalikud preestrid templites
- Harrastati maagiat, kanti amulette. Usuti elu pärast surma. Palsameeriti surnuid.

4.1. Egiptus

Kultuur

- Kultuur oli seotud religiooniga. Püramiidid, templid, püloolid, obeliskid, figuurid, sfinksid.
- Tsentraalne haldus. Kirjakoolid. Pärändõigus. Tarkuseraamatud.

Riik: 3000 a jooksul 30 vaaraode dünastiat.

- 2600–2200 Vana Riik, püramiidid
- 2060–1780 Keskmine Riik. Aabraham Egiptuses
- 1500–1070 Uus Riik. Võitlused Kaanani, hobused ja vankrid
- 1070–330 Hiline Riik.
- 30 eKr – 641 pKr Rooma ja Bütsants.
- 525–332 Pärsia, 332–30 Kreeka
- 30 eKr – 641 pKr Rooma ja Bütsants.
- Islam 641 – tänapäevani.

4.2. Mesopotaamia

Rahvad

- Sumerid, akadlased, eelamlased, assüürlased, babüloomlased, pärslased, meedlased, kaldulased, kassiidid, hurrilased, urartulased.

Keeled

- sumeri, eelami, hurri, kassiidi, urartu.
- semi keeled: akadi, assüüria või ida-semi.

Kiri

- Kiilkirjas (3200 eKr) üle 800 märgi. Dešifreeriti 1850. pKr

4.2. Mesopotaamia

Religioon

- Religioon mitmekesine. Lokaalkultused.
- *Enlil* – maa jumal, *Anu* – taeva jumal, *Ea* – vee jumal. Jumalad seostati “perekondlikult”.
- Saatuseusk
- Babüloonia ajal *Marduki* (*Beeli* – Jr 50:2) kultus. Oma jumalad riikidel, rahvastel, linnadel, tarkusel, kirjal, õiglusel, sõjal, vihmil, tormil.
- deemonid, maagia, ennustamine, astroloogia

4.2. Mesopotaamia

Kultuur

- 3. aastatuh kuld-, hõbeehteid, vasest ja pronksist relvi
- Templeid ehitati savitellistest, *tellid*. Astmiktorid, Niisutussüsteemid.
- Codex Hammurapi* 1750. eKr kasuistlikud seadused, paralleele 2Ms 21; 22.
- Loomiseepos *Enuma eliš* ~1000. eKr
- Loomiseepos *Gilgameši*, paralleele 1Ms 1:6jj.
- Psalme, hümne on terved mäed savitahvleid.
- 60-ndiksüsteem.

4.2. Mesopotaamia

Riigid

- Sumer** 3000–2500 preesterkuningad, pühamud Enlil ja Nippur.
- Akad** 2380–2200, kuningas Sargon.
- Vana-Babüloonia** 1830–1530, Hammurapi.
- Uus-Babüloonia** 625–539, Nebukadnetsar.
- Kassiidid** 1550–1180
- Mari** 1750–1700 väikeriik Eufratil, raamatukogu
- Vana-Assüüria, Kesk-Assüüria, Uus-Assüüria** 9.–7. saj.
- Pärsia alates 539 kuni Aleksander Suureni 336.

4.3. Väike-Aasia

Rahvad

- Protohatid, hetiidid, früügalased, sküüdid, urartulased, lüüdiälased

Kiri

- kiilkiri, ka hieroglüüfid, segu piltidest-märkidest. Kirjutati ülevalt alla vasakult-paremale-vasakule

Religioon

- Vähetuntud. Jumalaid oli palju. Teenistused kohalikes keeltes.

4.3. Väike-Aasia

Kultuur

- Müüridega linnad, väravarajatised. Reljeefid paleeseintel. Inimese-looma segakujud, meeste kõrged mütsid ja "klounisussid".

Riigid

- Heti riik I 1600-1450
- Heti riik II 1450-1200, suur mõjuvõim, hukkus mererahvaste (ka vilistite) kaudu.

4.3. Väike-Aasia

Vana-Ida areng Iisraeli esileastumiseni

Egiptus	Väike-Aasia	Mesopotaamia
2600-2200 Vana riik		3000-2500 Sumer
		2380-2200 Akad
2060-1780 Keskmine		2080-1950 Uus Sumer
1780-1550 Hüksos	1600-1450 Heti riik I	1830-1530 Vana-Babüloonia
1500-1070 Uus riik	1450-1200 Heti riik II	1550-1180 Kassiidid

5. Palestiina-Süüria

Kultuur
Iisraeli
arheoloogilised
perioodid:

5. Palestiina-Süüria

- varasest kiviajast Jeeriko
- Keskmisest pronksiajast "Sinuhe jutustus"
- Egiptuse nimekiri 117 Palestiina "linnaga"
- kultuurijäänused tellides, väljakaevamised

Rahvad

- Idas aramea suguharud: edomiidid, moabiidid, ammonid, amalekid.
- Põhjas aramealased (süürlased)
- Vahemere äärde vilistid

5. Palestiina-Süüria

Kiri

- Alfabeetkiri, vana-heebrea, hiljem ruutkiri
- **leid** ~1000 Gaza vanaheebrea kalender, ~840 Meesa kivi, ~800 lövitempel, ~700 Siiloo raidkirjad, ~450 Laakise savitahvel, 400 Elephantine-raidkiri, 200-100 Kumran.

Religioon

- läbirännumaal palju (lokaal)kultusi. Austati puid, kaljusid. *El* - isajumal, *Baal* - isand-jumal, viljakusjumal
- Hoida Jahve-usku oli suur võitlus, ka tänapäeval.

5. Palestiina-Süüria

Olukord 12. saj

- Iisrael tuleb pronksi- ja rauaaja vahel; maal võitlevad väikesed linnriigid
- vahetuskaubandus. Importluksuskaubad: elevandiluu jne
- Pronksiajal kõrgem kultuuritase, rauaajaks käis alla
- Iisraeli tulekut soodustas poliitiline olukord. Suurriigid olid välja lülitatud
- Ajaloo Issand oli kõik ette valmistanud

6. Kronoloogia

V-Babüloonia ja Egiptuse V-Riigis igal aastal nimiAssüürias, Kreekas eponüümid (kuningate-ametike nimed)

hiljem kuninga-aastad:

- Aastaid loeti troonileasumise päevast
- Troonileasumisest uusaastani 1. aasta, nn *dateerimine ettepoole*
- Troonileasumisest uusaastani "valitsuse algus" nn *dateerimine tahapoole*

israelis

- kuningate eelsel ajal – *Anati poja päevil* tähistab vaid lühikest perioodi
- Kuningate ajal Juudas ja israelis kuningaaastad. Kas dateering ette- või tahapoole, pole alati selge, aga kuningate jaoks on täisarvud.

6. Kronoloogia

- *1Kn 6:1 Ja neljasaja kaheksakümnendal aastal pärast israeli laste Egiptusemaalt tulekut, Saalomoni neljandal valitsemisaastal israeli üle, siivikuus, see on teises kuus, hakkas ta Issandale koda ehitama.*

- Siin näib ajaarvestus patriarhidest olevat ühendatud kuningate ajaga

- Varasest keskajast on juutidel aastate arvestamine maailma loomisest:

7. oktoober 3761 eKr, seega aasta 2016 on juudi kalendri järgi 5777

6. Kronoloogia

- VT-s üks sünkroonne punkt Babüloonia ajaarvamisega: Jeruusalemma vallutamine Joojakini kolmekuulise valitsuse lõpul 2. adarikuul Babüloonia kuninga Nebukadnetsari seitsmendal aastal = **16. märts 597 eKr.**

- juudi kalender (noor)kuu järgi

- tsiviilaasta algas sügisel tišrikuuga

- religioosne nisanikuuga kevadel

- Kuni 19. saj arvutati vtl ajad Piibli järgi

1. Alati ei paku VT kõiki detaile

2. kohati vanad tõlked, nt LXX tunduvalt erinevaid variante.

7. Allikad ja leiud

- Keisrinna Helena (4. saj) leidis Kristuse risti. Algasid väljakaevamised.
- Palverändurid kirjeldasid maad.
- Kõik paigad ei kannu vana nime; tänapäeval araabia nimed. Kaevamised on piiratud.
- Kaevamine "tasub end", kui avastatakse dokumente.
- Iisraelis pole ehitusi nagu Niilusel, Eufratil. Templist pole kivi kivi peal.

7. Allikad ja leiud

- Olulised on vallutajate arhiivid ja kroonikad.
- **Sinuhe jutustus** ~1980
- Egiptuse **needmistekstid** - vaasidel Palestiina vürstide ja suguharude, maade, asjade nimed
- ~1580 Egiptuse sõjaväekroonika Palestiina-Süüriast.
- Kirjaarhiiv **tell el Amarnast** (ca 360 kirja).
- Elephantine papüürused 6. saj eKr - 9. saj pKr.
- Josephus Flavius (surnud 100 pKr) "Juudi muistised" terviklik ajalugu Aadamast Nehemjani.

8. Iisraeli varane ajalugu

Varane ajalugu Piiblis

- **Pudulojuste** (lambad ja kitsed) **kasvatajad**
- **Perekond** (isakoda), **suguvõsa, suguharu**
- **Perekond** = isa, ema, lapsed + teenijad
- **Külalisõigus** märk ustavusest Jumala vastu

8. Iisraeli varane ajalugu

- **Veritasu** väljastatunud tapjale, tavaõigus
- suguharujärgne elukorraldus
- Ideaal oli elu kultuurmaal, Tõotatud maa
- Iisraeli kultuse omapära oli **ajaloos**
- VT pühapäigad tekivad esiisade läbi
 - Gilgal – Joošua püstitas 12 kivi.
 - Eebal ja Gerisim Sekemis
 - Peetel *Aabraham*
 - Mamre Aabraham

8. Iisraeli varane ajalugu

- **Lepingutelk** taevane plaan Moosesele. Iisraeli usuelu keskus.
- Seaduselaegs peatus:
 - **Siilo** Efraimimis
 - **Gibeon** Benjaminis
 - **Hebron** Juudas
- Templi ajal ei vajatud. Jeremija peitis Nebo mäele (2Mak 2:4-8).

8. Iisraeli varane ajalugu

Varane aeg ajaloo uurimuses

- Iisrael mahub semiitide rännulaisse
 1. ~3000 semiidid Babülooniasse ja Egiptusesse;
 2. kaanani laine, ca 2100–1700, rajas läänes riigid (Karkemiš, Aleppo, Ugarit jt)
 3. arami laine ca 1400–900.
- Arami laines tuli Iisrael koos sugulashõimudega (ammonlased, moabiidid ja edomlased) kultuurmaale. Iisraellasi on nimetatud aramiteks (5Ms 26:5).

8. Iisraeli varane ajalugu

Iisraeli ajalookirjutamine

- Piiblis on eelkõige õndsuslugu. Välja on valitud Jumala eriline tegutsemine. Üleskirjutamist dikteeris üks õpetus, dogma. Õndsusloo mõistmine on ajas selginenud. Vanad pärimused ja aktuaalsed sündmused on omavahel seostatud.

Vormilooline ja pärimuslooline uurimus

- Pentateuh on suur *credo* = usutunnistus. Lõppkujus on materjali eri aegadest.

8. Iisraeli varane ajalugu

Väljaviimine Egiptusest

- Väike ajalooline *credo* 5Ms 26:5b-9.
- Ajalooline *credo* 5Ms 6:20-25.
- *Crede* Jos 24:2-13.
- Nendes on tähtsaim Egiptusest väljaviimine.
 - 1) Egiptusse põgeneti **näljahäda eest**
 - 2) Selliseid võõraid **võis välja saata**.
 - 3) Neid **rakendati mitmesugustele töödele**.
 - 4) Egiptuse **kestuse** kohta:
 - 430 aastat - 2Ms 12:40j,
 - 400 aastat - 1Ms 15:13,
 - neli põlve -1Ms 15:16,
 - 400 aastat - Ap 7:6j.

8.5. Iisraeli ajaloo alussündmus

Koht. Omaaegne veteseis pole teada. Kõrkjamerest läbimineks võis olla:

- Sirboni-järvede ala Niiluse deltast idas?
- Kõige tõenäolisem - läbi Suessi kanali järvede.
- Edomimaal Kõrkjameri (1Kn 9:26).

Milline oli **merest läbimineks**?

- 2Ms 14:21j idatuul
- 2Ms 14:19-20 Jumala ingel
- Egiptuse sõjavankri-üksus uppus.
- Veealune maavärin?, takistas egiptlasi liivatorm?

8.5.1. Väljaviimine Egiptusest

Kui suur oli rahvahulk? Jaakobiga Egiptusesse 70 inimest. Esimene rahvalugemine teisel aastal pärast väljumist (4Ms 1:20-46) – 603.550 + leviidid.

Teine loendus (4Ms 26:51) pärast kõrberännakut 601.730 + 23.000.

Kolmas loendus Taaveti ajal (2Sm 24:9) Iisraelis 800.000 ja Juudas 500.000 sõjameest. Iisraeli arvu saamiseks korrutada ca $2 \div 3$, seega 1,5÷2 miljonit

Kokkuvõte: Iisraeli poolnomaadidest eelkäijad põgenesid Egiptusest Raamses II ajal 13. saj ja kogesid imelist päästmist

8.5.2. Kõrberännak

■ Tee kolmes etapis:

1. Raamsesist Siinaile.
2. Siinailt Kaades-Barneasse.
3. Kaadesi oasist Tõotatud maale.

■ Kõrberännak algab siis väljarännu aasta 15. kuupäeval esimeses kuus ja lõpeb manna lõppemisega samal päeval täpselt 40 aastat hiljem.

■ Kirjanduslikult nähakse Piiblis rõhuasetust kahel pärimusel:

- Väljarännu traditsioon – Jumal tegutseb.
- Siinai traditsioon – Jumala Sõna.

8.5.3. Siinai

Siinai peamised momendid:

1. **Teofaania** (Jumala ilmumine) koos saatvate loodusnähtustega.
 2. **Sõna ilmutamine**, Jumala nimi.
 3. **Seaduse andmine** ja lepingusse astumine.
- Üksikjoontele võisid tulla kirjapaneku ajal täiendavad selgitused.

8.5.3. Siinai

Koht. Iisrael oli Siinail 1 kord, polnud paikset koha- ja nimetraditsiooni. Nimed: **Jumala mägi** (2Ms 4:27; 18:5; 24:13). **Siinai** (5Ms 33:2). **Hooreb** (2Ms 3:1; 1Kn 19:8).

- Siinai poolsaare lõunaosas kolm tippu:
 1. Moosese mägi 2285 m,
 2. Katriina mägi 2641 m,
 3. Serbal 2077 m.
- Moosese mäe kristlik traditsioon pärineb alles 4. saj pKr.
- Ida pool Akaba merelahte, kus oli tegevvulkaane.
- Seir (5Ms 33:2; Km 5:4j)

8.5.3. Siinai

- Vaid Eelija pöördub kord Jumala mäele (1Kn 19:1-8). Templi ajal oli vähe põhjust mägesid külastada ja meil pole säilinud jälgitavat traditsiooni. Joosija ajal langesid kõrgustikud põlguse alla. Jumalat pole Piiblis kunagi nimetatud Moosese Jumal.

3) Aeg 13. saj teine pool.

4) Osavõtjad. Kuna väljarännul sünnib Iisrael rahvana, siis paasapühal seda mälestades identifitseerivad kõik iisraellased endid esimese generatsiooniga.

- Siinai on vtl usu teine samm.

9. Maaletulek

- Iisraeli järgneva maaletuleku kohta pakub Piibel elava kirjelduse. Piiblatlase kaardid 32-34.

Maa vallutamine

- W.F. Albright ja tema õpilased G.E. Wright ja J. Bright: 13. saj võtsid iisraellased maa endale sõjalise vallutuse läbi,
- Tihe side VT tekstiga, ühendamine arheoloogiaga. Leitud purustusjälgedel võib olla ka muid põhjuseid. Järgnev madalam kultuuritase võis küll kuuluda iisraellastele.

9. Maaletulek

- Iisraeli peetakse 12 suguharu liiduks.
- Ka ümberkaudsete rahvaste jaoks tarvitab VT pärimus 12 jaotamist, nagu aramealased – 1Ms 22:20-24, ismaellased – 1Ms 25:13-16 ja edomlased – 1Ms 36:10-14.
- Seejuures on küsitud, kas selle 12 jaotamisega on järgitud mingit kokkulepet, teooriat, ideaalkujutlust või on tegemist faktidega?

9. Maaletulek

Leevi suguharu

- **Leevi** „Kiinduja“, Lea kolmas poeg; 1.loendus – 22000, 2.loendus – 23000.
- Patriarhide ajal oli Siimeonil ja Leevil konflikt Sekemis oma õe Diina teotamise pärast.
- Jaakobi tulevikuennustuses on Leevile hajutamine (1Ms 49:5-7). Kuldvasika loos (2Ms 32) löid nad maha ligi 3000 meest.
- Leevi eriosa oli **uurim** ja **tummim**, õpetada suguharude keskel Issanda Seadust, toimetada ohvriteenistust
- Teised suguharud andsid neile endi keskel 48 linna ja karjamaad, aga neil polnud põllumaad.
